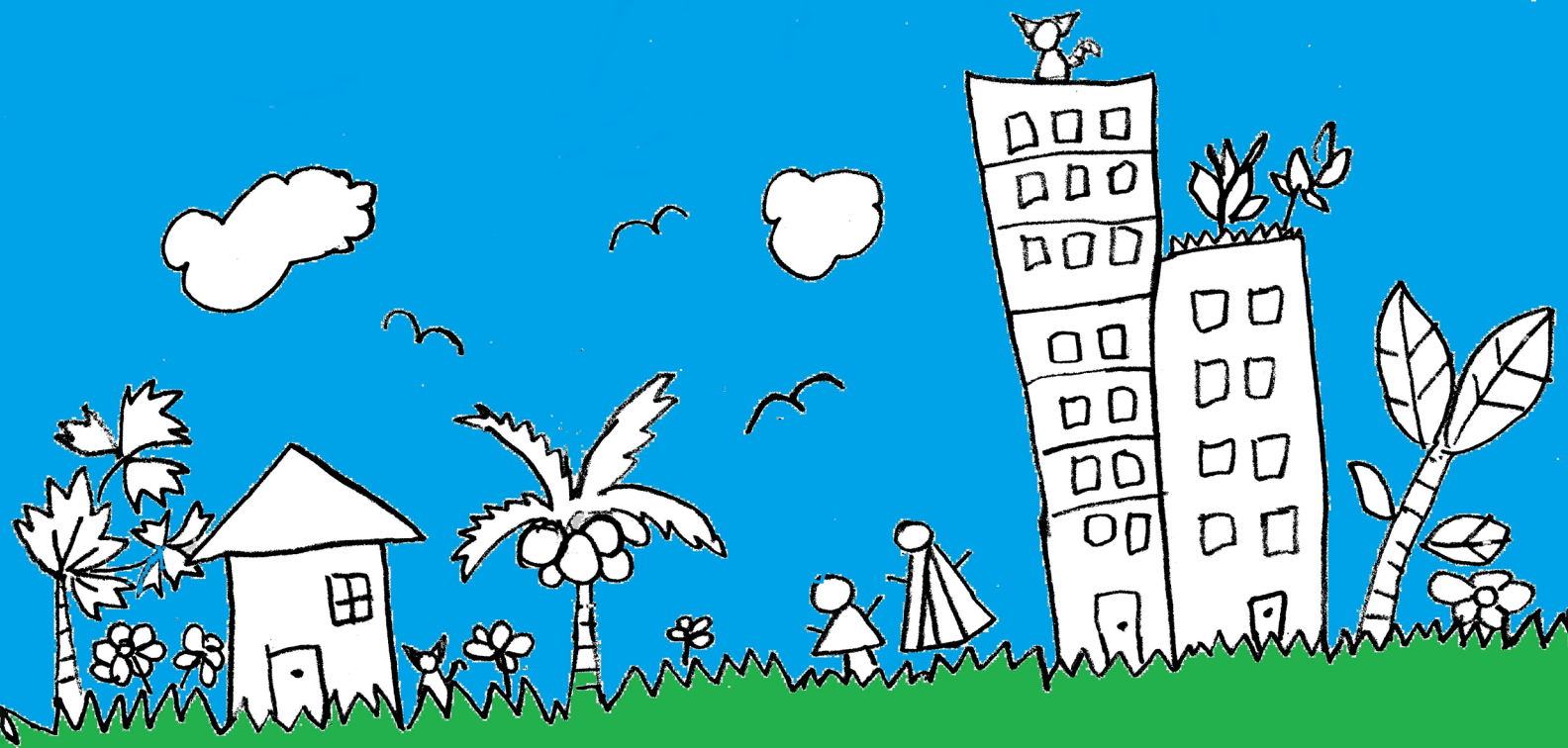

ภูมิศาสตร์เมือง

URBAN GEOGRAPHY

รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวิไล ธีระโรจนารัตน์

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ลำดับ 180

ภูมิศาสตร์เมือง
ศิริวิไล อีระโรจนารัตน์

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิริวิไล ชีระโรจนารัตน์

ภูมิศาสตร์เมือง

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2563.

272 หน้า

ISBN 978-616-407-571-9

จัดพิมพ์โดย โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองคณบดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หนึ่งฤทัย แรงผลสัมฤทธิ์
โทร. (02) 218-4888

พิมพ์ครั้งที่ 1 จำนวน 200 เล่ม มกราคม พ.ศ. 2564

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

คำนำ

พื้นผิวโลกบริเวณที่มนุษย์อยู่อาศัยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เมืองและชนบท ในปัจจุบันประชากรเมืองและประชากรชนบทมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน อย่างไรก็ตาม ประชากรเมืองมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ เกิดเมืองเล็กใหญ่จำนวนมาก ภายในเมืองจึงเป็นที่รวมกิจกรรมของมนุษย์ นวัตกรรม ความล้ำสมัย อีกทั้งปัญหาด้านต่าง ๆ พร้อมไปกับการรุกพื้นที่ชนบทและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อขยายเมือง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดหรือใช้แล้วหมดไป อีกทั้งการเผชิญกับการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวเมืองทั่วโลก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเมืองจะเป็นที่รวมของปัญหาด้านต่าง ๆ เมืองยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามยุคสมัยและความก้าวหน้าทางวิทยาการ เทคโนโลยี และทัศนคติของชาวเมือง เมืองจึงมีการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่ง ทั้งในเชิงบทบาทหน้าที่ ขนาดและลำดับชั้นของเมือง ประเภทของเมือง แบบรูปและโครงสร้างการใช้ที่ดินภายในเมือง เป็นต้น

ดังนั้น หัวข้อในการศึกษาเมืองจึงมีความหลากหลาย แตกแขนงเป็นหลายสาขา และเกี่ยวพันกับผู้คนในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ ในส่วนของภูมิศาสตร์นั้น สาขาหรือรายวิชาภูมิศาสตร์เมืองได้รับความสนใจเป็นลำดับต้น ๆ ในกลุ่มรายวิชาภูมิศาสตร์มนุษย์ อย่างไรก็ตาม หนังสือหรือตำราด้านนี้ในประเทศไทยมีอยู่ไม่มากนัก หนังสือเล่มนี้จัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ประกอบการสอนในรายวิชาภูมิศาสตร์เมืองสำหรับนิสิตปริญญาตรีและปริญญาโท ภาควิชาภูมิศาสตร์ และเพื่อให้ความรู้แก่บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจเกี่ยวกับเมืองในบริบททางภูมิศาสตร์ อนึ่ง การเขียนหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้รับแรงบันดาลใจจากบรมครูด้านภูมิศาสตร์เมือง คือ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ฉัตรชัย พงศ์ประยูร ซึ่งได้ประสิทธิประสาทความรู้และเป็นผู้เขียนตำราด้านภูมิศาสตร์เมืองเล่มแรก ๆ ของประเทศไทย ข้าพเจ้าใช้แนวทางของท่านในการนำเสนอบทต่าง ๆ โดยเพิ่มเติมและสอดแทรกเนื้อหาในบทเหล่านั้นให้มีความเป็นปัจจุบันและทันสมัย นอกจากนี้ ข้าพเจ้าพยายามค้นคว้าและใช้เอกสารอ้างอิงจำนวนมากทั้งเก่าและใหม่ ทั้งไทยและเทศ เพื่อให้ผู้สนใจสามารถหาข้อมูลเพิ่มเติมได้ง่ายในภายหลัง

ท้ายสุดนี้ ข้าพเจ้าขอขอบคุณคณาจารย์ปัจจุบันของภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ ที่ให้โอกาสข้าพเจ้าในการลาเพื่อเขียนหนังสือฉบับนี้ได้เสร็จสมบูรณ์ล่วงหน้าตามเวลาที่กำหนด อนึ่ง ประโยชน์อันใดที่เกิดจากหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศแก่บุพการี ครูบาอาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ส่วนข้อบกพร่องซึ่งอาจปรากฏในหนังสือ ข้าพเจ้าขออภัยไว้ ณ ที่นี้ และยินดีรับข้อเสนอแนะจากผู้อ่านเพื่อนำมาปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวิไล ธีระโรจนรัตน์

ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฅ
สารบัญเกร็ดความรู้	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความสำคัญของภูมิศาสตร์เมือง	1
1.2 พัฒนาการของแนวการศึกษาภูมิศาสตร์เมือง	2
1.3 บทในหนังสือ	6
บทที่ 2 คำจำกัดความ กำเนิดและพัฒนากการของแหล่งชุมชนเมืองและเมือง	
2.1 ความหมายและเกณฑ์การแบ่งเมือง	9
2.1.1 ความหมายของเมืองหรือแหล่งชุมชนเมือง	9
2.1.2 เกณฑ์การแบ่งขอบเขตเมืองและชนบท	9
2.1.3 เมืองตามกฎหมายและเมืองตามสภาพภูมิศาสตร์	10
2.2 กำเนิดและพัฒนากการของเมือง	11
2.3 เมืองในยุคแรก	12
2.4 เมืองในยุคอิมพีเรียล	13
2.5 เมืองในยุคกลาง	15
2.6 เมืองในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาและยุคบารอก	18
2.7 เมืองในยุคอุตสาหกรรม	19
2.8 เมืองหลังยุคอุตสาหกรรม	23

บทที่ 3	การกลายเป็นเมือง	
3.1	นิยามและวิธีการวัด	35
3.2	การจัดระดับการกลายเป็นเมือง	37
3.3	สภาพการณ์การกลายเป็นเมืองของประเทศและภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก	42
3.4	สาเหตุและผลกระทบของการกลายเป็นเมือง	46
3.4.1	พัฒนาการและสาเหตุการกลายเป็นเมืองของกลุ่มประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่า (MEDC)	46
3.4.2	พัฒนาการและสาเหตุการกลายเป็นเมืองของกลุ่มประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจน้อยกว่า (LEDC)	49
3.4.3	ผลกระทบของการกลายเป็นเมือง	49
3.5	ประชากรเมืองของประเทศไทย	52
3.5.1	ประชากรเมืองของประเทศไทยและเขตเทศบาล	52
3.5.2	ร้อยละการกลายเป็นเมืองของประเทศไทย	53
3.5.3	สภาพการณ์เมืองของประเทศไทยและกรุงเทพมหานคร	57
บทที่ 4	หน้าที่ ขนาด และการกระจายของเมือง	
4.1	หน้าที่และประเภทของเมือง	65
4.2	ขนาดและลำดับ - ขนาดของเมือง	68
4.2.1	เมืองที่มีขนาดใหญ่เล็กต่อเนื่องกัน	68
4.2.2	เมืองที่มีขนาดใหญ่เล็กไม่ต่อเนื่องกัน	69
4.3	ขนาดและลำดับขั้นการตั้งถิ่นฐานแบบเมือง	72
4.3.1	ลำดับขั้นและขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานและจำนวนประชากร	72
4.3.2	แบบจำลองลำดับขั้นการตั้งถิ่นฐาน	72
บทที่ 5	ฐานเศรษฐกิจและเขตอิทธิพลของเมือง	
5.1	ฐานเศรษฐกิจของเมือง	81
5.1.1	แนวคิดฐานเศรษฐกิจของเมือง	81
5.1.2	แนวคิดเกี่ยวกับตัวทวีคูณ	82
5.1.3	วิธีการและข้อจำกัดการใช้แนวคิดฐานเศรษฐกิจของเมือง	84
5.2	เขตอิทธิพลของเมือง	86
5.2.1	การสำรวจข้อมูลเพื่อหาเขตอิทธิพลของเมือง	87
5.2.2	เกณฑ์การศึกษาเพื่อหาเขตอิทธิพลของเมือง	88
5.2.3	วิธีการวัดหรือคำนวณเพื่อหาเขตอิทธิพลของเมือง	88

บทที่ 6 โครงสร้างภายในเมือง	
6.1 โชนการใช้ที่ดินภายในเมือง	99
6.2 แบบจำลองการใช้ที่ดิน	102
6.2.1 แบบจำลองการใช้ที่ดินของเมืองในกลุ่มประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่า (MEDC)	102
6.2.2 แบบจำลองการใช้ที่ดินของเมืองในกลุ่มประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจน้อยกว่า (LEDC)	108
6.2.3 ข้อสรุปบางประการเกี่ยวกับแบบจำลองการใช้ที่ดินคลาสสิก	109
6.3 ที่ดินและแบบจำลองมูลค่าที่ดิน	111
6.3.1 ที่ดิน และค่าเช่าที่ดิน	111
6.3.2 แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับค่าเช่าที่ดิน : แบบจำลองการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของ von Thünen	112
6.3.3 แบบจำลองมูลค่าที่ดิน	116
6.3.4 การเปลี่ยนแปลงมูลค่าที่ดินในเมือง	120
บทที่ 7 การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย	
7.1 ความหนาแน่นของประชากรภายในเมือง	123
7.1.1 ความหนาแน่นของประชากรภายในเมืองและแบบจำลองความหนาแน่นประชากร	123
7.1.2 ความหนาแน่นของประชากรภายในเมืองและประเภทของที่พักอาศัยภายในเมือง	129
7.2 เขตที่อยู่อาศัยกับชนชั้นหรือกลุ่มคนในสังคมและแบบจำลองการวิเคราะห์พื้นที่ทางสังคม	130
7.2.1 การวิเคราะห์พื้นที่ทางสังคม	130
7.2.2 การวิเคราะห์นิเวศวิทยาตัวประกอบ	133
7.2.3 สภาพการณ์การแยกกันอยู่คนละบริเวณของคนต่างกลุ่มในสังคม	134
7.3 การเลือกและโยกย้ายที่พักอาศัยในเมือง	137
7.3.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกประเภทของที่พักอาศัยและการย้ายที่อยู่ของชาวเมือง	138
7.3.2 การเปลี่ยนแปลงของสภาพที่พักอาศัย	139
7.4 ชุมชนแออัด	143
บทที่ 8 การใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม	
8.1 ย่านพาณิชยกรรมหรือย่านการค้า	147
8.1.1 ธุรกิจการค้าที่พบในย่านพาณิชยกรรม	147
8.1.2 ที่ตั้งของธุรกิจการค้าหรือพาณิชยกรรม	149
8.1.3 บทบาทหน้าที่และรูปแบบเขตการค้าภายในเมือง	150
8.1.4 การกำหนดเขตการค้า	152

	หน้า
8.2 ย่านธุรกิจกลางหรือซีบีดี	153
8.2.1 ที่ตั้งและลักษณะของย่านธุรกิจกลาง	153
8.2.2 ตำแหน่งที่ตั้งของธุรกิจการค้าประเภทต่าง ๆ ใน CBD	155
8.2.3 การกำหนดขอบเขต CBD	156
8.2.4 การเชื่อมของย่านใจกลางเมืองและการเติบโตของเขตชานเมือง	162
8.2.5 ปรากฏการณ์การรวมกลุ่มของกิจกรรมร้านค้า	163
8.2.6 สภาพการณ์การค้าปลีกและสำนักงานในเขตใจกลางเมือง : ผลกระทบจากการเฟื่องฟูและการเชื่อมของเขตใจกลางเมือง	165
8.2.7 โซนแห่งการผสมกลมกลืนและโซนที่ถูกทอดทิ้ง	167
บทที่ 9 การใช้ที่ดินในเมืองประเภทอุตสาหกรรม	
9.1 ความหมายของอุตสาหกรรม	169
9.2 ปัจจัยในการเลือกที่ตั้งอุตสาหกรรมในเมือง	170
9.3 รูปแบบและการกระจายของที่ตั้งอุตสาหกรรมที่พบในเมือง	171
9.4 แนวคิดและแบบจำลองการกระจายของที่ตั้งอุตสาหกรรม	176
9.4.1 แบบจำลองขั้วความเจริญ	177
9.4.2 แบบจำลองสแตนแบค	177
9.4.3 แบบจำลองวิลเลอร์-พาร์ก	178
9.5 อุตสาหกรรมไฮเทค	178
บทที่ 10 การคมนาคมขนส่งภายในเมือง	
10.1 ความหมายและหลักการการคมนาคมขนส่ง	181
10.2 การคมนาคมขนส่งในเมือง	184
10.2.1 ประเภทของถนน	184
10.2.2 โครงข่ายของถนน	185
10.2.3 ความสะดวกในการเข้าถึง	187
10.2.4 การวัดปริมาณจราจร	189
10.3 การคมนาคมขนส่งและกิจกรรมของชาวเมือง	190
10.4 แบบจำลองการเคลื่อนไหวของชาวเมือง	192
บทที่ 11 ปัญหาเมืองและการแก้ไข	
11.1 ปัญหภายในเมืองและการแก้ไข	197

สารบัญตาราง

หน้า

บทที่ 3

ตารางที่ 3.1	เมืองขนาดใหญ่ที่สุดของโลก 10 อันดับแรก จากการสำรวจข้อมูลประชากรใน ค.ศ. 2018 และ การคาดการณ์จำนวนประชากรใน ค.ศ. 2030	51
ตารางที่ 3.2	จำนวนประชากรทั้งหมด จำนวนประชากรในเขตเทศบาล และร้อยละของประชากรเมือง พ.ศ. 2453 – 2558	54
ตารางที่ 3.3	ร้อยละการกลายเป็นเมืองและผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ใน ค.ศ. 2018 (พ.ศ. 2561) ของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	57
ตารางที่ 3.4	ประชากรกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล (EMR : Extended metropolitan region)	61

บทที่ 4

ตารางที่ 4.1	ความสัมพันธ์ระหว่างลำดับชั้นแหล่งตั้งถิ่นฐานกับจำนวนร้านค้าประเภทต่าง ๆ ของ South-west Iowa สหรัฐอเมริกา ในช่วงทศวรรษ 1960	75
--------------	--	----

บทที่ 6

ตารางที่ 6.1	สัดส่วนของการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ภายในเมืองของสหรัฐอเมริกา 3 ช่วงเวลา	101
ตารางที่ 6.2	สัดส่วนของการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ภายในเมืองส่วนใหญ่ของประเทศแคนาดา	102

บทที่ 7

ตารางที่ 7.1	ตัวอย่างสภาพที่พักอาศัยภายในเมืองในสหราชอาณาจักร ในช่วงทศวรรษ 1860 – 1990	140
--------------	---	-----

บทที่ 11

ตารางที่ 11.1	การเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างประเภทของพื้นผิวกับการซึมผ่าน การระเหย และการคายน้ำ ระหว่างเมืองและชนบท (หน่วย : ร้อยละ)	210
---------------	---	-----

๙'๙'๙'๙'๙'๙'๙'

สารบัญภาพ

หน้า

บทที่ 2

ภาพที่ 2.1	ผังถนนแบบตารางกริด	15
ภาพที่ 2.2	พื้นที่แสดงการใช้คำ Great Britain, United Kingdom (UK), Ireland และ British Isles	22

บทที่ 3

ภาพที่ 3.1	กราฟแสดงเส้นคล้าย Logistic curve ซึ่งถือเป็นต้นแบบของ Urbanization curve ในเวลาต่อมา	38
ภาพที่ 3.2	ลำดับขั้นการกลายเป็นเมืองในกลุ่มประเทศตามระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ	40
ภาพที่ 3.3	กรอบการกำหนดขอบเขตเมืองตามแนวคิดของ Department of Economic and Social Affairs ของ Population Division, United Nations (UN DESA)	42
ภาพที่ 3.4	การเปรียบเทียบประชากรโลกใน ค.ศ. 2014 (ซ้าย) และ ค.ศ. 2018 (ขวา)	43
ภาพที่ 3.5	ตัวอย่างการถ่วงความเป็นเมือง	48
ภาพที่ 3.6	ผลกระทบของการที่มีผู้ย้ายเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านในเขตชนบทอันเป็นผลจากการถ่วงความเป็นเมือง	48
ภาพที่ 3.7	จำนวนประชากรเมืองของประเทศไทย ค.ศ. 1950 – 2050	55
ภาพที่ 3.8	ร้อยละการกลายเป็นเมืองของประเทศไทย ค.ศ. 1950 – 2050	55

บทที่ 4

ภาพที่ 4.1	พีระมิดเมือง	68
ภาพที่ 4.2	ตัวอย่างลำดับของเมืองตามกฎลำดับ - ขนาด แสดงด้วยสมการ (a) Eq. 4.1 และ (b) Eq. 4.2	70
ภาพที่ 4.3	การกระจายของเมือง 3 แบบ ได้แก่ Rank-size pattern, Intermediate pattern และ Primate pattern	70
ภาพที่ 4.4	ลำดับของเมืองเปรียบเทียบระหว่างเมืองที่มีขนาดใหญ่เล็กต่อเนื่องกัน และ เมืองที่มีขนาดใหญ่เล็กไม่ต่อเนื่องกัน ตามกฎลำดับ - ขนาด	71
ภาพที่ 4.5	ความสัมพันธ์ระหว่าง ลำดับขั้นการตั้งถิ่นฐาน จำนวนประชากร และจำนวนสินค้าและบริการ	73
ภาพที่ 4.6	ความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานกับระดับของสินค้าและบริการ	73
ภาพที่ 4.7	ความสัมพันธ์ระหว่างระดับทรงตัวและพิสัยของสินค้า	74
ภาพที่ 4.8	รูปร่างของแหล่งกลางและพื้นที่บริการ	76
ภาพที่ 4.9	การซ้อนกันอย่างเป็นลำดับของแหล่งกลางลำดับชั้นต่าง ๆ ตามทฤษฎีแหล่งกลาง	77

ภาพที่ 4.10	แหล่งกลางที่มีลำดับชั้น 3 ลำดับ ตามทฤษฎีแหล่งกลาง	78
ภาพที่ 4.11	จำนวนพื้นที่การค้าของแหล่งกลาง	78
ภาพที่ 4.12	จำนวนพื้นที่การค้าของแหล่งกลางที่มีลำดับชั้น 3 ลำดับ	79
ภาพที่ 4.13	ทฤษฎีแหล่งกลางที่ถูกดัดแปลงโดย Lösch (1940)	80

บทที่ 5

ภาพที่ 5.1	แนวคิดเกี่ยวกับฐานเศรษฐกิจของเมือง	82
ภาพที่ 5.2	สัดส่วนของแรงงานที่ทำงานในกิจกรรมภาคฐานและภาคบริการของเมืองที่มีขนาดประชากรต่างกัน	83
ภาพที่ 5.3	เขตอิทธิพลของสินค้าและบริการในเมือง	88
ภาพที่ 5.4	เขตอิทธิพลของเมือง	89
ภาพที่ 5.5	เขตอิทธิพลของเมือง 2 เมืองซึ่งมีลำดับชั้นเท่ากัน (a) และ มีลำดับชั้นไม่เท่ากัน (b)	89
ภาพที่ 5.6	กราฟแสดง ‘แรงเสียดทานระยะทาง’ (Friction of distance)	90
ภาพที่ 5.7	กราฟแสดง ‘เขตไร้แรงเสียดทาน’ (Frictionless zone)	91
ภาพที่ 5.8	กราฟแสดงความสัมพันธ์ของ Friction of distance และ Distance decay	91
ภาพที่ 5.9	ความสัมพันธ์ระหว่างเมือง 3 เมือง	93
ภาพที่ 5.10	การคำนวณอย่างง่ายของเขตอิทธิพลของสินค้าและบริการระหว่างเมือง 2 เมือง	95
ภาพที่ 5.11	เขตการค้าของเมืองแห่งหนึ่ง ลากขอบเขตตามแนวคิดของ Reilly (1931)	95
ภาพที่ 5.12	ความน่าจะเป็นในการไปซื้อสินค้าจากร้านค้า 3 แห่ง ได้แก่ ร้าน A ร้าน B และร้าน C ตามแนวคิดของ Huff (1963)	98

บทที่ 6

ภาพที่ 6.1	ทฤษฎีวงแหวนร่วม ตามแนวคิดของ Burgess (1925)	103
ภาพที่ 6.2	ทฤษฎีรูปสี่เหลี่ยมหรือลิ้ม ตามแนวคิดของ Hoyt (1939)	105
ภาพที่ 6.3	ทฤษฎีหลายศูนย์กลาง ตามแนวคิดของ Harris and Ullman (1945)	106
ภาพที่ 6.4	แบบจำลองรอบนอกเมือง	107
ภาพที่ 6.5	ตำแหน่งที่ตั้งของ Hundred percent location หรือที่นิยมใช้ว่า ‘สี่แยกที่ราคาที่ดินสูงที่สุด’ (Peak land value intersection - PLVI)	112
ภาพที่ 6.6	การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรรอบเมืองของรัฐโตเดียว	113
ภาพที่ 6.7	ค่าเช่าเชิงเศรษฐกิจ (Economic rent) ตามแนวคิดของ von Thünen	114
ภาพที่ 6.8	เส้นแสดงค่าเช่าเชิงเศรษฐกิจของพืช 2 ชนิด ที่มีความชันต่างกัน	115
ภาพที่ 6.9	เส้นแสดงค่าเช่าเชิงเศรษฐกิจ หรือ เส้นโค้งการประมูลค่าเช่า ของพืช 4 ชนิด คือ ผัก (พืช A) ไม้ (พืช B) ข้าวสาลี (พืช C) และ หมูเลี้ยงสัตว์ (พืช D)	115

		หน้า
ภาพที่ 6.10	กราฟแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเส้นโค้งการประมาณค่าเช่าและประเภทการใช้ที่ดินในเมือง	117
ภาพที่ 6.11	การใช้ที่ดินของเมืองในสหรัฐอเมริกาจากการจำลองเส้นโค้งการประมาณค่าเช่าของการใช้ที่ดินก่อน (a) และหลัง (b) สงครามโลกครั้งที่ 2	118
ภาพที่ 6.12	ภาพแสดงมูลค่าที่ดินที่แตกต่างกันในบริเวณจุดตัดระหว่างถนนรัศมีกับถนนวงแหวน	119
บทที่ 7		
ภาพที่ 7.1	แบบจำลองความหนาแน่นประชากรของ (a) Clark, (b) Tanner และ Sherratt และ (c) Newling	124
ภาพที่ 7.2	ความหนาแน่นของประชากรตามลำดับพัฒนาการของเมือง	127
ภาพที่ 7.3	แบบจำลองความหนาแน่นประชากรของ Northam	128
ภาพที่ 7.4	แบบจำลองการวิเคราะห์พื้นที่ทางสังคมตามแนวคิดของ Shevky and Bell (1955)	133
ภาพที่ 7.5	เมืองซึ่งประกอบด้วยเขตเจนนับตามสามะโนประชากรรวม 4 เขต	135
ภาพที่ 7.6	กระบวนการ Filtering-down	140
ภาพที่ 7.7	กระบวนการ Filtering-up	141
บทที่ 8		
ภาพที่ 8.1	ระยะทางระหว่างจุดใจกลางของ 3 ตำบล ได้แก่ ตำบล ก ข และ ค ในอำเภอแห่งหนึ่ง	151
ภาพที่ 8.2	แบบจำลองศูนย์กลาง-ขอบ (Core and frame model) ตามแนวคิดของ Horwood & Boyce (1959)	155
ภาพที่ 8.3	การสร้างกรอบหรือขอบเขต CBD อย่างง่ายโดยใช้ธนาคารเป็นตัวแทน ด้วยการคำนวณ 'จุดศูนย์กลางแรงโน้มถ่วง' (Centre of gravity - CG) และ 'ดัชนีการกระจาย' (Index of dispersion)	161
ภาพที่ 8.4	'โซนแห่งการผสมกลมกลืน' และ 'โซนที่ถูกทอดทิ้ง'	167
บทที่ 10		
ภาพที่ 10.1	ตัวอย่างการคำนวณค่าปฏิสัมพันธ์	183
ภาพที่ 10.2	ถนนในเมือง 4 ประเภท ได้แก่ (1) ถนนสายประธาน (2) ถนนสายหลัก (3) ถนนสายรอง และ (4) ถนนสายย่อย	184
ภาพที่ 10.3	โครงข่ายของถนนแบบต่าง ๆ ได้แก่ (A) โครงข่ายของถนนแบบเป็นเส้นตรง (B) โครงข่ายของถนนแบบตารางกริด (C) โครงข่ายของถนนแบบรัศมี (D) โครงข่ายของถนนแบบรัศมีและวงแหวน	187
ภาพที่ 10.4	แบบจำลอง Space-time prism (ปริซึมพื้นที่-เวลา) ในรูปแบบ 2 มิติตามแนวคิดของ Hägerstrand	193

ภาพที่ 10.5	การทานอาหารกลางวันของของคนทำงาน 2 คนเปรียบเทียบกันตามแบบจำลอง Space-time prism (ปริซึมพื้นที่-เวลา) ในรูปแบบ 2 มิติตามแนวคิดของ Hägerstrand	194
ภาพที่ 10.6	แบบจำลอง Space-time prism (ปริซึมพื้นที่-เวลา) ในรูปแบบ 3 มิติตามแนวคิดของ Hägerstrand	194
บทที่ 11		
ภาพที่ 11.1	ความแตกต่างของคุณภาพชีวิตระหว่างกลุ่มประเทศ MEDC กับ กลุ่มประเทศ LEDC	198
ภาพที่ 11.2	พื้นที่สีเขียวล้อมเมืองรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ (A) Greenbelt, (B) Green buffer, (C) Green wedge, (D) Green corridor, (E) Green zone และ (F) Green heart	207
ภาพที่ 11.3	กราฟแสดงอุณหภูมิแยกตามประเภทการใช้ที่ดิน อันเป็นผลมาจากปรากฏการณ์ Urban heat island โดยใช้ข้อมูลโดยประมาณจาก Oke (1987)	209
ภาพที่ 11.4	แผนผังความเชื่อมโยงระหว่าง ผังเมืองรวม และ ผังเมืองเฉพาะ โดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518	215
ภาพที่ 11.5	ความเชื่อมโยงระหว่างผังภาค ผังเมือง และผังโครงการ	216
ภาพที่ 11.6	ผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะ	217

สารบัญเกร็ดความรู้

หน้า

บทที่ 1

- + บทอ่านทางภูมิศาสตร์และตำราภูมิศาสตร์เมืองเล่มแรก 3

บทที่ 2

- + Urban ต่างกับ City อย่างไร 10
- + ผังถนนแบบตารางกริด (Grid pattern) เป็นอย่างไร 15
- + ลัทธิอาณานิคม (Colonialism) 21
- + การเรียกชื่อ UK (สหราชอาณาจักร), Britain (บริเตน), England (อังกฤษ) 22
- + พัฒนาการคมนาคมขนส่งของสหรัฐอเมริกาในช่วง ค.ศ. 1790 - 1960 24
- + ชานเมือง (Suburb) ต่างกับ เมืองบริวาร (Satellite) อย่างไร 25
- + Megalopolis (เมกะโพลิส หรือ อภิมหานคร) 30
- + คำว่า Megacity ต่างกับ Global city หรือ World city อย่างไร 33

บทที่ 3

- + Urbanization และ Urban growth ต่างกันอย่างไร 37
- + มาตรฐานจีเคพี : MEDC, LEDC, MDC และ LDC 37
- + NICs คืออะไร 41
- + ศัพท์บัญญัติของ United Nations : City proper, Urban agglomeration และ Metropolitan area 42
- + Counterurbanization (การถ่วงความเป็นเมือง) 47
- + Overurbanization และ Underurbanization 52
- + ร้อยละการกลายเป็นเมืองของกรุงเทพมหานคร 56

บทที่ 4

- + ทฤษฎีแหล่งกลาง และ หลักการตลาดระบบ K = 3 (The K=3 marketing principle) 78

บทที่ 5

- + ‘การลดลงตามระยะทาง’ และ ‘แรงเสียดทานระยะทาง’ สัมพันธ์กันอย่างไร 89

บทที่ 6		
+ แบบจำลองการใช้ที่ดินแรกทีแสดงบริเวณหรือพื้นที่ที่แยกกันอยู่ของกลุ่มคนต่างฐานะในสังคม		104
บทที่ 7		
+ ศัพท์ 'Urban doughnut' effect และ Doughnut/Donut city		129
+ ความหมายและที่มาของศัพท์ Gentrification		142
+ ศัพท์ Slum, Blight area และ Substandard housing ใช้แตกต่างกันอย่างไร		143
+ 'เกตโต' (Ghetto)		144
+ สลัมขนาดใหญ่ที่สุดในโลกอยู่ที่ไหน		145
บทที่ 8		
+ แบบรูปย่านธุรกิจกลาง (CBD) ในเมืองต่าง ๆ เหมือนกันหรือไม่		154
+ การประเมินราคาที่ดิน		157
+ โครงการ Greenfield		163
+ ความเชื่อมโยงระหว่างสำนักงาน (Office linkage)		167
+ 'โซนหรือเขตปรับเปลี่ยน' (Zone in transition)		168
บทที่ 9		
+ ความเชื่อมโยงทางอุตสาหกรรม (Industrial linkage)		173
+ บริการสำหรับผู้ผลิต (Producer services)		178
+ Footloose industry (อุตสาหกรรมชาลอย)		179
+ 'เทคโนโพลิส' (Technopolis) และ 'เทคโนโพล' (Technopole)		180
บทที่ 10		
+ แบบจำลองปฏิสัมพันธ์ (Interaction model)		182
บทที่ 11		
+ Third rush hour (ชั่วโมงเร่งด่วนที่สาม)		203
+ ประเภทของ Urban heat island : Surface urban heat island และ Atmospheric urban heat island		211
บทที่ 12		
+ การพัฒนาพื้นที่รอบสถานีขนส่ง (Transit Oriented Development - TOD)		226

หน้า

+ Bruntland Commission	232
+ Green city ในกระแสการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable development)	233

๑'๑'๑'๑'๑'๑'๑'๑'

บทที่ 1

บทนำ

INTRODUCTION

1.1 ความสำคัญของภูมิศาสตร์เมือง

เมืองและชุมชนเมืองมีพัฒนาการมายาวนานนับพันปี มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งแบบรูปการใช้ที่ดินภายในเมือง (Urban pattern) โครงสร้างของเมือง (Urban structure) และบทบาทหน้าที่ของเมือง (Urban function) เมืองเป็นแหล่งสะสมวัฒนธรรม อารยธรรม และต้นกำเนิดนวัตกรรมของมนุษย์ เป็นศูนย์กลางความเจริญด้านต่าง ๆ ของประเทศ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี การเมือง การปกครอง และการคมนาคมขนส่ง ในขณะเดียวกัน เมืองก็เป็นที่รวมของปัญหามานาประการ เช่น ปัญหาชุมชนแออัดและแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหามลภาวะ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสาธารณสุข ปัญหามลพิษและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ผลจากการสำรวจของ United Nations ใน ค.ศ. 2014 รายงานว่า ประชากรโลกกว่าครึ่งอาศัยอยู่ในเขตเมือง ดังนั้น การเปลี่ยนแปลง การดำเนินนโยบาย หรือการตัดสินใจในเรื่องใด ๆ ที่เกี่ยวกับเมือง ย่อมส่งผลกระทบต่อภูมิภาคและประเทศโดยรวม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับเมืองขนาดใหญ่ เช่น เมกะซิตี (Megacity) เมืองในระดับโลก (World city) หรือ เมืองในระดับโลกาภิวัตน์ (Global city) ของประเทศหนึ่ง ยังอาจมีอิทธิพลหรือส่งผลกระทบต่อประเทศอื่นอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ เมืองจึงได้รับความสนใจจากผู้ที่เกี่ยวข้องในหลากหลายสาขาอาชีพ เช่น นักสังคมนิยม นักเศรษฐศาสตร์ นักสิ่งแวดล้อม สถาปนิก วิศวกร อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาเมือง เป็น ‘สหวิทยาการ’ หรือ ‘สหวิชา’ คือ ต้องอาศัยการบูรณาการความรู้และความเข้าใจจากคนในหลากหลายศาสตร์หรือสาขาวิชา เพื่อแก้ปัญหาเมืองในเรื่องหนึ่ง ๆ

สำหรับในสายงานทางภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์เมืองเป็นรายวิชาที่ได้รับความนิยมมากที่สุดวิชาหนึ่งในหมวดวิชาภูมิศาสตร์มนุษย์ เน้นการศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของมนุษย์และเมืองในบริบทต่าง ๆ เช่น เมืองและประชากรเมืองในฐานะสมาชิกของประเทศ ภูมิภาค และโลก การใช้ที่ดินภายในเมือง ปัญหาสภาพแวดล้อมที่พบในเมือง การวางผังเมือง ทั้งนี้ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเมืองจะช่วยให้ภูมิศาสตร์เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นหรือกำลังเปลี่ยนแปลง รู้วิธีการบรรเทาหรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ รวมถึงคาดการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นกับเมืองในอนาคตได้

ภูมิศาสตร์เมืองมีประโยชน์ต่อภาครัฐและเอกชนทั้งในภาคปฏิบัติและการประยุกต์ใช้งาน ในส่วนของภาครัฐ ความรู้ทางภูมิศาสตร์เมืองสามารถนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจเกี่ยวกับมาตรการกำหนดขอบเขตการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การจัดหาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการให้เพียงพอ การวางผังเมือง การวางแผนปรับปรุงเมือง การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน การแก้ปัญหาต่าง ๆ ภายในเมือง การดูแลแนวโน้มการขยายตัวของเมือง เป็นต้น ในส่วนของภาคเอกชน ความรู้ภูมิศาสตร์เมืองสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการหาทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่พาณิชย์กรรม ที่อยู่อาศัย และอุตสาหกรรม โดยเลือกทำเลให้สัมพันธ์กับภูมิประเทศที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน ราคาที่ดิน การกระจายประชากร อาชีพและรายได้ของประชากร ช่วยให้ทุนสามารถขยายขนาดของกิจการหรือธุรกิจให้สัมพันธ์สอดคล้องกับการขยายตัวของเมือง เป็นต้น

1.2 พัฒนาการของแนวการศึกษาภูมิศาสตร์เมือง

ความนิยมในภูมิศาสตร์เมืองเริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดหลังทศวรรษ 1950 เป็นต้นมา เมื่อพิจารณาจากจำนวนบทความและงานวิจัยทางภูมิศาสตร์ ในช่วงก่อน ค.ศ. 1950 ภูมิศาสตร์เมืองได้รับอิทธิพลอย่างมากมาจากปรัชญาที่ว่าด้วยภูมิภาค (Regional tradition) และปรัชญาที่ว่าด้วยมนุษย์และสภาพแวดล้อม (Human-environment tradition) (Kaplan et al., 2009) ในช่วงเวลาดังกล่าว มักใช้วิธีการบรรยายหรือพรรณนา ในส่วนของนักภูมิศาสตร์ที่ศึกษาตามปรัชญาที่ว่าด้วยภูมิภาค การศึกษาเน้นเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่างทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาเขตอิทธิพลของเมือง หรือที่เรียกว่า 'ดินแดนที่อยู่เบื้องหลังของเมือง' (Hinterland) ว่ามีอิทธิพลต่อเมืองอย่างไร เพื่อใช้อธิบายบทบาทหน้าที่ของบริเวณที่เมืองตั้งอยู่ อาจศึกษาเมืองแต่ละแห่ง หรือ เปรียบเทียบเมืองในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ วิธีการศึกษาใช้แผนที่เป็นเครื่องมือเพื่อการใช้ที่ดินแบบต่าง ๆ ในส่วนของนักภูมิศาสตร์ที่ศึกษาตามปรัชญาที่ว่าด้วยมนุษย์และสภาพแวดล้อม เน้นการศึกษารายละเอียดของเมืองหนึ่ง ๆ เป็นพิเศษหรือที่เรียกว่า กรณีศึกษา (Case study) โดยศึกษาในแง่ประวัติความเป็นมา ที่ตั้ง และสภาพแวดล้อมที่ตั้ง (Site and situation) เช่น ลักษณะของเมืองทางด้านเศรษฐกิจและประชากรมีความสัมพันธ์กับทำเลที่ตั้งอย่างไร วิธีการศึกษาใช้การออกปฏิบัติภาคสนามร่วมด้วย การศึกษาตามปรัชญาที่ว่าด้วยมนุษย์และสภาพแวดล้อม แบ่งออกเป็น 2 ขนง คือ แนวนิยัตินิยม (Environmental determinism) และ แนวความเป็นไปได้ (Possibilism) แนวนิยัตินิยมเชื่อว่าการเลือกทำเลการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม เช่น เมืองที่ตั้งอยู่บริเวณอ่าวน้ำลึกเหมาะเป็นเมืองท่าเพราะสะดวกในการขนส่งทางเรือ หรือเมืองที่ตั้งอยู่ในหุบเขาเป็นอุปสรรคในการขยายตัวของเมืองในอนาคต ส่วนแนวความเป็นไปได้เชื่อว่ามนุษย์สามารถปรับตัวในการเลือกทำเลการตั้งถิ่นฐานได้ แม้ว่าลักษณะทางกายภาพหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติจะเป็นอุปสรรคก็ตาม ดังนั้น แม้ที่ตั้งใด ๆ อาจมีข้อจำกัดทางกายภาพ แต่มนุษย์ก็อาจเข้าไปปรับปรุง เปลี่ยนแปลง ลดข้อจำกัด จนอาจเกิดเป็นเมืองขึ้นได้

ต่อมา ในช่วง ค.ศ. 1950 – 1960 ปรัชญาที่ว่าด้วยภูมิภาค (Regional tradition) ได้รับความนิยมลดน้อยลงเป็นลำดับ และปรัชญาที่ว่าด้วยการศึกษาเชิงพื้นที่ (Spatial tradition) ได้รับความนิยมมากขึ้น การศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial analysis approach) ซึ่งให้ความสำคัญกับทฤษฎีการวิเคราะห์ที่ตั้ง (Location analysis) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่นี้ยังคงได้รับความนิยมจนถึงปัจจุบัน (Kaplan et al., 2009) ในช่วงเวลาดังกล่าว ภูมิศาสตร์เมืองได้รับอิทธิพลจากนักคิดกลุ่มปริมาณวิเคราะห์ นำวิธีการเชิงปริมาณ (Quantitative approach) สถิติ คณิตศาสตร์ วิธีการเชิงวิทยาศาสตร์และเครื่องมือต่าง ๆ เข้ามาใช้ เพื่อการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล สร้างเป็นทฤษฎี แบบจำลอง หรือสมการทางคณิตศาสตร์ มีการเก็บและใช้ข้อมูลจากการเดินสำรวจ การทำแบบสอบถาม ข้อมูลสำมะโนประชากร หรือข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ ธุรกิจการค้า หรืออุตสาหกรรม เป็นต้น และแสดงผลในรูปแบบตารางหรือกราฟ การวิเคราะห์เชิงพื้นที่เน้นการหาเหตุผลเพื่ออธิบายสาเหตุของแบบรูปหรือการกระจายของประชากรและการใช้ที่ดินในส่วนต่าง ๆ ภายในเมือง ซึ่งแตกต่างจากวิธีการบรรยายหรือพรรณนาเมืองตามแบบเดิม นอกจากนี้ ยังสนใจวิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ของเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรและกิจกรรมต่าง ๆ ในเมือง การคิดค้นทฤษฎีเกี่ยวกับเมือง การจัดพื้นที่การใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ นอกจากปรัชญาที่ว่าด้วยการศึกษาเชิงพื้นที่แล้ว ยังมีอีกปรัชญาหนึ่งที่นักภูมิศาสตร์เมืองนิยมนำมาใช้ศึกษาในปัจจุบัน คือ ภูมิศาสตร์เมืองเชิงพฤติกรรม (Behavioral urban geography) พัฒนาโดยกลุ่มนักคิดเชิงพฤติกรรม (Behavioral group) ซึ่งมีแนวคิดที่ว่า การตัดสินใจของคนหรือสถาบัน เช่น ผู้บริโภค นายทุน ผู้บริหาร ภาครัฐ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดกิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในเมือง โครงสร้างของเมือง หรือบทบาทของเมือง จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการเชิงพฤติกรรม (Behavioral approach) ซึ่งเน้นการศึกษาระบวนการตัดสินใจของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่มีบทบาทต่อการกำหนดหรือมีอิทธิพลต่อการใช้ที่ดินหรือการเลือกทำเลที่ตั้งใด ๆ ในเมืองนอกเหนือจากการศึกษาที่ตั้งและสภาพแวดล้อมที่ตั้งตามแบบวิธีเดิม ตัวอย่างบทความหรือบทความทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญซึ่งศึกษาด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial analysis) และวิธีวิเคราะห์พื้นที่เชิงพฤติกรรม

(Behavioral spatial analysis) ระหว่าง ค.ศ. 1954 – 1970 (Kaplan et al., 2009) เช่น The Economics of Location (แปลเป็นภาษาอังกฤษ) ของ Lösch ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1954, Methods of Regional Science ของ Isard ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1960, Central Places in South Germany (แปลเป็นภาษาอังกฤษ) ของ Christaller ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1966, “Spatial Behavior by Revealed Space Preference,” ใน Annals, AAG ของ Rushton ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1969, Geographic Perspectives on Urban Systems ของ Berry and Horton ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1970

ภายหลัง ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา มีปรัชญาหรือวิธีการศึกษาเมืองของกลุ่มนักคิดเกิดขึ้นอีกหลายกลุ่ม เช่น ปรัชญาที่ว่าด้วย Marxism หรือ Structuralist viewpoint เริ่มในราว ค.ศ. 1970 ปรัชญาที่ว่าด้วย Humanistic urban geography เริ่มในราว ค.ศ. 1975 ปรัชญาที่ว่าด้วย Social theory เริ่มในราวปลายทศวรรษ 1970 ปรัชญาที่ว่าด้วย Gender/Feminist theory เริ่มในทศวรรษ 1980 ปรัชญาที่ว่าด้วย Postmodernism เริ่มในราว ค.ศ. 1990 (Kaplan et al., 2009) อย่างไรก็ตาม ท่าทีผ่านมายังไม่มีปรัชญา แนวคิด กฎ หรือทฤษฎีที่ศึกษาในช่วงเวลาใดที่สามารถนำมาประยุกต์หรือปรับใช้เพื่อตอบคำถาม อธิบาย และแก้ปัญหาเกี่ยวกับเมืองได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากเมืองมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาโดยตลอดในแต่ละยุคสมัยอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมถึงความล้ำสมัยของเทคโนโลยี

เกร็ดความรู้ : บทอ่านทางภูมิศาสตร์และตำราภูมิศาสตร์เมืองเล่มแรก

บทอ่านทางภูมิศาสตร์เมืองเล่มแรก ชื่อ “Readings in Urban Geography” ของ Harold Mayer และ Clyde Kohn พิมพ์ในปี ค.ศ. 1959 (Mayer & Kohn, 1959)

ตำราทางภูมิศาสตร์เมืองเล่มแรก ชื่อ “The American City and Urban Geography” ของ Raymond Murphy พิมพ์ในปี ค.ศ. 1966 (Murphy, 1966)

(ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2527)

ในช่วง 2 – 3 ทศวรรษที่ผ่านมา หัวข้อการทำวิจัยของนักภูมิศาสตร์เมืองเปลี่ยนไปจากเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตคนเมืองและสภาพการณ์ของเมืองที่เปลี่ยนไป Kaplan et al. (2009) ได้รวบรวมงานวิจัยภูมิศาสตร์เมืองในระยะหลังและวิเคราะห์การศึกษาภูมิศาสตร์เมืองในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคตอันใกล้ว่าน่าจะมีเนื้อหาครอบคลุม 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การกลายเป็นเมืองและเมืองในระดับโลกาภิวัตน์ 2) ภูมิศาสตร์เมืองด้านบทบาทสตรี 3) ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมเมือง และ 4) การวิเคราะห์ที่ตั้ง มีเนื้อหาพอสรุปได้ ดังนี้

- การกลายเป็นเมืองและเมืองในระดับโลกาภิวัตน์ (Urbanization and global cities)

ในปัจจุบัน จำนวนประชากรเมืองในประเทศและภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง การกลายเป็นเมือง (Urbanization) แสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของสภาพสังคม จากสังคมเกษตรเป็นสังคมอุตสาหกรรมหรือการบริการ วิธีที่นิยมใช้วัดสภาพการณ์การกลายเป็นเมือง คือ การวัดการเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองเทียบกับประชากรทั้งประเทศ นอกจากนี้ สภาพการณ์การกลายเป็นเมืองของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกยังใช้เป็นดัชนีที่สำคัญตัวหนึ่งที่ชี้วัดระดับการพัฒนาของประเทศ โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่า (More economically developed countries - MEDCs) และ ประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจน้อยกว่า (Less economically developed countries - LEDCs) การกลายเป็นเมืองจึงเป็นหัวข้อวิจัยที่น่าสนใจในภูมิศาสตร์เมืองหัวข้อหนึ่งในปัจจุบัน ส่วนเมืองในระดับโลกาภิวัตน์ (Global city) เป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจโลก ซึ่งได้แก่ นิวยอร์ก (New York) ลอนดอน (London) และ โตเกียว (Tokyo) ก็

เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ได้รับความสนใจในการทำการศึกษาวิจัย เพราะเหตุการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับเมืองเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อเมืองอื่นหรือประเทศอื่นทั่วโลกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

- **ภูมิศาสตร์เมืองด้านบทบาทสตรี (Feminist urban geography)**
งานวิจัยทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับบทบาทของสตรีในเมืองเริ่มขึ้นในทศวรรษ 1970 และเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วหลังจากนั้น เนื่องจากภายหลังทศวรรษดังกล่าว สตรีที่ทำงานนอกบ้านมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเรียนต่อและมีการศึกษาสูงขึ้น หรือมีบทบาทในฐานะผู้นำของครอบครัวพ่อเลี้ยงเดี่ยวหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว (Single-parent family) มากขึ้น จึงมีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ในเมืองแตกต่างไปจากเดิม เช่น บทบาทของสตรีในการเลือกซื้อที่อยู่อาศัยเอง บทบาทของสตรีในการจับจ่ายซื้อของในชีวิตประจำวันหรือในระหว่างการเดินทางจากบ้านไปสถานที่ทำงาน ซึ่งแตกต่างจากบทบาทเดิมที่ไม่ทำงานนอกบ้าน
- **ภูมิศาสตร์วัฒนธรรมเมือง (Urban cultural geography)**
งานวิจัยทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับภูมิศาสตร์วัฒนธรรมเมืองเริ่มขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 1990 และเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว การวิจัยในแนวนี้แตกแขนงมาจากแนวคิด Cultural geography เน้นการศึกษาสิ่งที่แสดงสัญลักษณ์ความเป็นเมือง ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ชนบท เช่น ร้านค้าปลีก ห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ พื้นที่ที่ใช้เพื่อกิจกรรมของคนเมือง วัฒนธรรมคนเมือง ลานดนตรี การใช้ชีวิตแบบคนเมือง
- **การวิเคราะห์ที่ตั้ง (Locational analysis)**
สำหรับนักภูมิศาสตร์มนุษย์แล้ว งานวิจัยทางภูมิศาสตร์ด้านการวิเคราะห์ที่ตั้ง อาจเรียกว่า การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial analysis) เป็นแนวคิดซึ่งเริ่มขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 1950 ซึ่งได้รับอิทธิพลและพัฒนามาจากแนวคิดเกี่ยวกับภูมิภาคตามบทบาทหน้าที่ (Functional or nodal region) ของทฤษฎีแหล่งกลาง (Central-place theory) ซึ่งเสนอโดย Walter Christaller ในทศวรรษ 1930 (Johnston, 2018) การวิเคราะห์ที่ตั้งเป็นการมองความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่อย่างเป็นระบบ (Spatial organization) และแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรม โดยพิจารณาว่าพื้นที่หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่

- 1) จุดรวม (Node) ใช้เป็นตัวแทนของสถานที่ (Place)
- 2) โครงข่าย (Network) ใช้เชื่อมต่อจุดรวมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
- 3) การเคลื่อนที่ (Movement) ใช้แสดงการเคลื่อนที่หรือการเคลื่อนย้ายที่เกิดขึ้นบนโครงข่าย
- 4) ลำดับชั้น (Hierarchy) แสดงระดับของจุดรวมและโครงข่าย
- 5) พื้นผิว (Surface) ซึ่งแสดงในแบบสามมิติ (A three-dimensional representation)

องค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้นำมาใช้พิจารณาระบบภายในเมือง เช่น จุดรวม (Node) เป็นตัวแทนของเมืองหนึ่ง ๆ ซึ่งมี เส้นทางน้ำ เส้นทางอากาศ หรือถนนเส้นต่าง ๆ เชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายคมนาคม (Network) มีการเคลื่อนที่ (Movement) ของผู้โดยสารหรือสินค้าในปริมาณแตกต่างกันไป มีลำดับชั้น (Hierarchy) ของเมืองไล่ลำดับขนาดใหญ่น้อย และความหนาแน่นของประชากรในเมืองแสดงด้วยพื้นผิว (Surface) ในรูปแบบสามมิติซึ่งแสดงภาพในลักษณะเดียวกับการแสดงความสูงพื้นผิวภูมิประเทศ (Terrain) (Haggett, 1966 as cited in Kaplan et al., 2009) แนวคิดเชิงพื้นที่ (Spatial concept) นำมาปรับใช้ในหลักการเกี่ยวกับ ‘ระยะทาง’ (Distance) ‘ทิศทาง’ (Direction) ‘การแพร่กระจาย’ (Diffusion) และ ‘ตำแหน่ง’ (Position) อนึ่ง หลักการ

เกี่ยวกับ 3D (Distance – Direction - Diffusion [the three Ds]) ข้างต้นนำไปสู่การอธิบายหลักการเกี่ยวกับ ‘ความสะดวกในการเข้าถึง’ (Accessibility) และ ‘ความสามารถในการเชื่อมโยงของพื้นที่’ (Connectivity) ส่วนหลักการเกี่ยวกับ ‘ตำแหน่ง’ นำไปสู่การอธิบายหลักการเกี่ยวกับ ‘ที่ตั้ง’ (Site) และ ‘ทำเลที่ตั้ง’ (Situation) (Kaplan et al., 2009) ส่วนกรอบการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial analysis) ได้รับการขยายความและอธิบายเพิ่มเติม ตัวอย่างเช่น Cadwaller (1985) ใช้การศึกษา ‘การกระจายเชิงพื้นที่’ (Spatial distribution) ร่วมกับ ‘ปฏิสัมพันธ์เชิงพื้นที่’ (Spatial interaction) การศึกษา ‘การกระจายเชิงพื้นที่’ ใช้หลักการเกี่ยวกับ ‘จุด’ (Point) ‘โครงข่าย’ (Network) ‘พื้นผิว’ (Surface) และ ‘การแบ่งพื้นที่เป็นส่วน ๆ’ (Region) หรืออีกนัยหนึ่งคือ ‘ย่าน’ ในเมือง ตัวอย่างตัวแปรที่ใช้ เช่น การใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ราคาที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง ส่วน ‘ปฏิสัมพันธ์เชิงพื้นที่’ หมายถึง การเคลื่อนที่หรือการเคลื่อนย้ายของชาวเมือง ตัวอย่างตัวแปรที่ใช้ เช่น พฤติกรรมของผู้บริโภค (Consumer behavior) การโยกย้ายที่พักอาศัย (Residential mobility) อนึ่ง แนวคิดและหลักการการวิเคราะห์ที่ตั้งหรือการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ที่กล่าวมานี้ เป็นแนวทางการวิจัยที่นำไปประยุกต์ใช้อย่างแพร่หลายในงานวิจัยทางภูมิศาสตร์หรือศาสตร์ที่เกี่ยวข้องจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะมีการนำเอาเทคนิคและเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ มาเป็นเครื่องมือในการช่วยวิเคราะห์งานด้วย

ในส่วนของการรวบรวมข้อมูลและเทคนิควิธีการศึกษา ก็มีการพัฒนาขึ้นตามลำดับความก้าวหน้าของเทคโนโลยี จากเดิมซึ่งเป็นวิธีการเชิง ‘บรรยายหรือพรรณนา’ (Descriptive method) เปลี่ยนเป็น ‘แปลและตีความ’ (Interpretative method) หรือปรับเปลี่ยนเป็น ‘อธิบาย’ (Explanatory) (Short, 1984 as cited in Hall, 2006)

- วิธีการ ‘บรรยายหรือพรรณนา’ เป็นการเล่าหรือบรรยายปรากฏการณ์เมืองและโครงสร้างการใช้ที่ดินภายในเมือง รวมถึงกระบวนการที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในเมืองหรือระหว่างเมือง
- วิธีการ ‘แปลและตีความ’ เมืองในบริบทต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่ก่อให้เกิดหรือส่งผลต่อการเกิดปรากฏการณ์เมืองและโครงสร้างการใช้ที่ดินภายในเมือง
- วิธีการ ‘อธิบาย’ เป็นการพยายามศึกษาและอธิบายที่มาของรูปแบบปรากฏการณ์เมืองและโครงสร้างการใช้ที่ดินภายในเมืองอย่างจริงจัง รวมถึงพยายามอธิบายกระบวนการที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในเมืองหนึ่งหรือระหว่างเมือง เนื่องจากสภาพการณ์และบริบทในแต่ละท้องถิ่นหรือพื้นที่ที่มีความเฉพาะ หรือเป็นกรณีศึกษาเฉพาะ

ความก้าวหน้าในด้านเทคโนโลยีและคอมพิวเตอร์ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการคิดค้นและประดิษฐ์นวัตกรรมใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในส่วนของภูมิศาสตร์เอง มีเทคนิคและเทคโนโลยีใหม่ ๆ นอกเหนือจากเครื่องมือการตรวจวัด บันทึกลงและแสดงผลแบบเดิม เทคโนโลยีที่ว่ามีได้แก่ การรับรู้จากระยะไกล (Remote sensing) ระบบกำหนดตำแหน่งบนโลก (Global positioning system : GPS) และระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic information system : GIS) กล่าวคือ ภาพจากดาวเทียม (Satellite imagery) ที่ได้จากเทคโนโลยีการรับรู้จากระยะไกล ภาพถ่ายทางอากาศ รวมถึงข้อมูลความสูงจากเทคโนโลยีไลดาร์ (LIDAR : Light Detection and Ranging) และ เทคโนโลยีอากาศยานไร้คนขับ ที่นิยมเรียกว่า ยูเอวี (Unmanned Aerial Vehicles: UAVs) หรือ โดรน (Drone) สามารถนำมาใช้เพื่อการตรวจดู (Monitor) รูปร่างของเมือง (Shape of city) แบบรูปของเมือง (Urban pattern) การขยายตัวของเมืองในแนวราบ ความสูงของพื้นผิวสิ่งปกคลุมภูมิประเทศและสิ่งปลูกสร้าง การใช้ที่ดินของเมือง ติดตามการเปลี่ยนแปลงของเมืองและสิ่งปลูกสร้างใน

เชิงกายภาพและภูมิทัศน์ รวมทั้งการใช้ภาพจากดาวเทียมที่มีช่วงคลื่นความร้อน (Thermal imagery) เพื่อคำนวณอุณหภูมิพื้นผิวของเมืองอันเกิดจากปรากฏการณ์เกาะความร้อน (Urban heat island - UHI) ส่วนระบบกำหนดตำแหน่งบนโลก หรือนิยมเรียกโดยย่อว่า จีพีเอส (GPS) สามารถนำมาใช้ในการลงพิกัดตำแหน่งต่าง ๆ ของข้อมูลที่เก็บในการลงพื้นที่หรือออกภาคสนามได้อย่างถูกต้องและแม่นยำ เช่น ตำแหน่งของหมู่บ้านที่ให้สัมภาษณ์ และแสดงผลในรูปแบบแผนที่ดิจิทัล (Digital map) ในระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ได้ ท้ายสุด คือ ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ที่นิยมเรียกโดยย่อว่า จีไอเอส (GIS) ซึ่งมีการนำมาใช้อย่างแพร่หลายในแวดวงภูมิศาสตร์และศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เป็นระบบที่ออกแบบเพื่อการจัดการข้อมูลภูมิศาสตร์ (Geographical data) มีความสามารถหลักคือ นำเข้า จัดเก็บ และจัดการกับฐานข้อมูล (Database) ขนาดใหญ่ คำนวณข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และแสดงผลในรูปแบบที่ทั้งแบบ 2 มิติ และ 3 มิติ จากทางหน้าจอคอมพิวเตอร์หรือผลิตเป็นแผ่นกระดาษ หรืออาจแสดงผลในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ตาราง แผนที่ภูมิ หรือกราฟ ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เป็นเครื่องมือที่ช่วยรวบรวมข้อมูลเชิงพื้นที่ ใช้หลักการแยกเก็บแผนที่ประเภทต่าง ๆ เป็นชั้น ๆ (Layer) เช่น ชั้นข้อมูลถนน ชั้นข้อมูลการใช้ที่ดิน ชั้นข้อมูลประเภทอาคารและสิ่งปลูกสร้าง ชั้นข้อมูลความสูงภูมิประเทศ ชั้นข้อมูลเหล่านี้เก็บในระบบคอมพิวเตอร์ในรูปแบบชั้นข้อมูลดิจิทัล ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลเชิงสถิติหรือข้อมูลอื่น ๆ ในพื้นที่ ซอฟต์แวร์ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์มีฟังก์ชัน (Function) ต่าง ๆ ที่จัดทำไว้ให้หรืออาจเขียนโปรแกรมคอมพิวเตอร์หรือแอปพลิเคชัน (Application) เพิ่มเติมเองได้ เพื่อใช้ในการทดสอบสมการหรือแบบจำลองตามแนวคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่ตั้งไว้ นักภูมิศาสตร์นำระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์มาประยุกต์ใช้ร่วมกับศาสตร์และทฤษฎีทางเมืองเพื่อการวิเคราะห์งานด้านต่าง ๆ เช่น การรวบรวมข้อมูลสำมะโนประชากร ราคาที่ดิน การใช้ที่ดิน ฯลฯ ในพื้นที่หนึ่ง ๆ เพื่อการวางแผนชุมชน การวางแผนผังเมือง และการพัฒนาพื้นที่ทั้งในระดับภูมิภาคและประเทศ การเวนคืนแนวถนน การจัดทำแผนที่ภาษี การวิเคราะห์ยอดขายจากที่ตั้งธุรกิจปัจจุบัน การหาทำเลที่ตั้งของธุรกิจใหม่ การคาดการณ์การขยายตัวของเมือง เป็นต้น

1.3 บทในหนังสือ

โดยทั่วไป การศึกษาวิชาภูมิศาสตร์เมืองแบ่งเป็น 2 แนวทางหลัก คือ การศึกษาระบบเมือง และ การศึกษาเมืองในฐานะระบบ (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2527; ชัยนิ วายลี, 2528; Pacione, 2009) การศึกษาทั้งสองแนวทางนี้มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่สามารถศึกษาแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน (Johnston, 1980 อ้างถึงใน ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2527)

- การศึกษาระบบเมือง (Study of system of cities หรือ City/Urban system) เป็นการศึกษาเมืองในฐานะสมาชิกหน่วยหนึ่งของระบบที่ใหญ่กว่า เป็นการศึกษาในระดับกว้าง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการศึกษาบทบาทหรือหน้าที่ของเมือง (Urban function) ในระดับต่าง ๆ เช่น ความสำคัญของเมืองซึ่งมีบทบาทในฐานะเป็นสมาชิกของภูมิภาค ประเทศหรือโลก นอกจากนี้ ยังศึกษาลักษณะต่าง ๆ ของเมืองในภาพรวม เช่น กระบวนการกลายเป็นเมือง ขนาดและลำดับการกระจายของเมือง ประเภทของเมือง
- การศึกษาเมืองในฐานะระบบ (Study of the city as a system) เป็นการศึกษาและวิเคราะห์รายละเอียดภายในเมือง หรือโครงสร้างภายในเมืองหนึ่ง ๆ (Urban structure) เป็นการศึกษาในระดับแคบ เช่น รูปแบบและประเภทการใช้ที่ดินแบบต่าง ๆ ราคาหรือมูลค่าที่ดิน กิจกรรมการเคลื่อนไหวภายในเมือง รวมถึงปัญหาอันเกิดจากกิจกรรมการใช้ที่ดินภายในเมือง

หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาเป็น 12 บท ครอบคลุมความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเมืองตามแนวทางทั้งสองข้างต้น โดยบทที่ 2 – 5 มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาระบบเมือง และบทที่ 6 – 12 มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาเมืองในฐานะระบบ บทต่าง ๆ มีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

บทที่ 1 : บทนำ บทนี้อธิบายความสำคัญของภูมิศาสตร์เมือง รวมถึงพัฒนาการของแนวการศึกษาภูมิศาสตร์เมืองโดยย่อ ทั้งในด้านแนวคิด ปรัชญา และวิธีการศึกษา นอกจากนี้ ยังแสดงภาพรวมเกี่ยวกับเนื้อหาหรือหัวข้องานวิจัยที่เป็นกระแสนิยมในหมู่นักภูมิศาสตร์เมืองในปัจจุบัน รวมถึงอนาคตอันใกล้

บทที่ 2 : คำจำกัดความ กำเนิด และพัฒนาการของชุมชนเมืองและเมือง บทนี้เป็นการปูพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับเมือง ได้แก่ ความหมายของเมือง การแบ่งขอบเขตเมืองและชนบท เมืองตามกฎหมายและเมืองตามสภาพภูมิศาสตร์ กำเนิดเมืองและพัฒนาการของเมืองในยุคต่าง ๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ เมืองในยุคแรก เมืองในยุคจักรวรรดกรีก-โรมัน เมืองในยุคกลาง เมืองในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาและยุคบารอก เมืองในยุคอุตสาหกรรม เมืองหลังยุคอุตสาหกรรม รวมถึงการให้นิยามศัพท์เมืองใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์

บทที่ 3 : การกลายเป็นเมือง บทนี้อธิบายการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ทั้งในเรื่องความหมายและวิธีการวัดการจําจัดระดับการกลายเป็นเมือง นอกจากนี้ ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการณ์การกลายเป็นเมืองของประเทศต่าง ๆ รวมถึงอธิบายถึงสาเหตุและผลกระทบของการกลายเป็นเมือง และในตอนท้ายของบท ยังได้นำเสนอเกี่ยวกับประชากรเมืองและสภาพการณ์เมืองของประเทศไทยไว้ด้วย

บทที่ 4 : หน้าที่ ขนาดและการกระจายของเมือง บทนี้รวบรวมเนื้อหาและแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของเมือง ประเภทของเมือง แนวคิด ‘ลำดับ-ขนาด’ ของเมือง แนวคิดลำดับขั้นการตั้งถิ่นฐานของเมือง รวมถึงทฤษฎีที่อธิบายหน้าที่และการกระจายของเมือง

บทที่ 5 : ฐานเศรษฐกิจและเขตอิทธิพลของเมือง บทนี้อธิบายเมืองในบทบาทของการเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ เนื้อหาในบทเป็นการปูพื้นฐานเกี่ยวกับฐานเศรษฐกิจของเมือง เขตอิทธิพลของเมือง รวมถึงกฎและแบบจำลองในการศึกษาเขตอิทธิพลของเมืองด้วย พื้นฐานความรู้ในบทนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจสถานะและสภาพการณ์ของเมืองต่าง ๆ ในบริบททางเศรษฐกิจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บทที่ 6 : โครงสร้างภายในเมือง บทนี้เป็นการปูพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบต่าง ๆ ภายในเมือง เนื้อหาในบทประกอบด้วยเรื่องโฉนดการใช้ที่ดินภายในเมือง แบบจำลองการใช้ที่ดิน ทั้งในกลุ่มประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่าและกลุ่มประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจน้อยกว่า รวมถึงความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับที่ดิน ค่าเช่าที่ดิน และแบบจำลองมูลค่าที่ดิน

บทที่ 7 – บทที่ 9 อธิบายการใช้ที่ดินหลักประเภทต่าง ๆ ภายในเมือง คือ การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย การใช้ที่ดินประเภทการค้าหรือพาณิชยกรรม และการใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรม ตามลำดับ ในบทที่ 7 การใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยประกอบด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับความหนาแน่นของประชากรภายในเมือง และ แบบจำลองความหนาแน่นของประชากรประเภทของที่พักอาศัยภายในเมือง เขตที่อยู่อาศัยกับชนชั้นหรือกลุ่มคนในสังคมและแบบจำลองการวิเคราะห์พื้นที่เชิงสังคม การเลือกและโยกย้ายที่พักอาศัยในเมือง รวมถึง ชุมชนแออัด ในบทที่ 8 การใช้ที่ดินประเภทการค้าหรือพาณิชยกรรมประกอบด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับย่านพาณิชยกรรมหรือย่านการค้า โดยเน้นการวิเคราะห์เขตหรือย่านใจกลางเมือง (Central business district - CBD) ในบทที่ 9 การใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรม ประกอบด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับความหมายของอุตสาหกรรมในเมือง ปัจจัยในการเลือกที่ตั้งอุตสาหกรรมในเมือง รูปแบบและการกระจายของที่ตั้งอุตสาหกรรมที่พบ แนวคิดและแบบจำลองการกระจายของที่ตั้งอุตสาหกรรม และอุตสาหกรรมไฮเทค

บทที่ 10 : การคมนาคมขนส่งภายในเมือง บทนี้เป็นการปูพื้นความรู้เกี่ยวกับหลักการการคมนาคมขนส่งในเมือง ซึ่งประกอบด้วยหัวข้อย่อยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประเภทของถนน โครงข่ายของถนน ความสะดวกในการเข้าถึง และการวัดปริมาณจราจร นอกจากนี้ ยังอธิบายถึงการคมนาคมขนส่งและกิจกรรมของชาวเมือง และแบบจำลองการเคลื่อนไหวของชาวเมือง

บทที่ 11 : ปัญหาเมืองและการแก้ไข บทนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ภายในเมือง รวมทั้งวิธีการหรือแนวทางในการแก้ไขทั้งแผนระยะสั้นและระยะยาว รวมทั้งการผังเมือง

บทที่ 12 : แนวคิดและแนวทางในการพัฒนาเมือง บทนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและแนวทางการพัฒนาเมืองที่ได้รับการยอมรับ และนำมาปรับใช้กับเมืองในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก แนวคิดและแนวทางเหล่านี้ออกแบบขึ้นเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของเมืองในช่วงเวลาต่าง ๆ จากอดีต ปัจจุบัน จนถึงอนาคต

๙๙๙๙๙๙๙๙๙

คำจำกัดความ กำเนิดและพัฒนาการของแหล่งชุมชนเมืองและเมือง DEFINITION, ORIGIN AND DEVELOPMENT OF URBAN AREAS AND CITIES

2.1 ความหมายและเกณฑ์การแบ่งเมือง

2.1.1 ความหมายของเมืองหรือแหล่งชุมชนเมือง

ในทางภูมิศาสตร์ เมือง (City) หรือแหล่งชุมชนเมือง (Urban area) หมายถึง บริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มของประชากรจำนวนมากอย่างถาวร กระจุกตัวกันอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่หนึ่ง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักที่มีใช้เกษตรกรรม ชาวเมืองใช้ชีวิตภายใต้กฎเกณฑ์และกฎระเบียบเดียวกัน เมืองยังเป็นศูนย์กลางในด้านต่าง ๆ เมืองมีความแตกต่างจากชนบทอย่างชัดเจนทั้งด้านภูมิทัศน์ สภาพกายภาพ สภาพเศรษฐกิจและสังคม ในทางกายภาพจะพบว่าภายในเมืองมีผู้อยู่อาศัยหรือเดินทางมาประกอบกิจกรรมต่าง ๆ มีบ้านเรือน อาคารร้านค้า และตึกสูงหนาแน่น ถนนและยานพาหนะจำนวนมาก การจราจรคับคั่ง เสียงดัง อากาศไม่บริสุทธิ์ ส่วนในด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงวิถีชีวิตประจำวันของชาวเมือง อาจกล่าวได้ว่า เมืองมีความหลากหลายของอาชีพมากกว่า ชาวเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางธุรกิจ การค้า การบริการ และอุตสาหกรรม มักเป็นครอบครัวเดี่ยว มีจำนวนคนในครอบครัวไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับชนบท เป็นที่รวมของผู้คนต่างฐานะและภูมิหลัง มีความแตกต่างระหว่างคนรวยและคนจนอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านลดน้อยลงหรือจางหายไป มักไม่สนใจความเป็นอยู่ของผู้อื่น

2.1.2 เกณฑ์การแบ่งขอบเขตเมืองและชนบท

แม้จะสามารถแยกความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทได้ การกำหนดนิยามหรือเกณฑ์แบ่งขอบเขตของเมืองกับชนบทกลับเป็นเรื่องยาก คลุมเครือ ไม่สามารถระบุแนวแบ่งได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เกณฑ์ที่นิยมใช้และเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ได้แก่

- การจำแนกด้วยจำนวนและ/หรือความหนาแน่นของประชากร
- การจำแนกด้วยกระบวนการการกลายเป็นเมือง โดยพิจารณาจากวิถีชีวิตแบบคนเมือง ประเภทของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รวมถึงลักษณะอาคารสถานที่ตามแบบคนเมือง

นอกจากนี้ อาจใช้การจำแนกแบบอื่น เช่น การแบ่งเขตตามกฎหมายและลักษณะการปกครอง เป็นเขตตำบล เขตอำเภอ หรือใช้ประวัติความเป็นมาในอดีตของเมือง เช่น ใช้กำแพงเมืองในอดีตแบ่งเขตเมืองกับชนบท แต่ละประเทศใช้เกณฑ์เหล่านี้ต่างกัน บางประเทศอาจใช้เกณฑ์เดียว แต่ส่วนใหญ่มักใช้หลายเกณฑ์ผสมกัน ในบรรดาเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ จำนวนและ

ความหนาแน่นของประชากรเป็นเกณฑ์ที่นิยมใช้มากที่สุด เพราะง่ายในการเก็บข้อมูล แต่เกณฑ์นี้ก็มีข้อบกพร่อง คือ ไม่สามารถวัดระดับการพัฒนาของเขตเมืองนั้นได้

ตัวอย่างเกณฑ์การกำหนดเขตเมืองที่ใช้ เช่น ประเทศไทยกำหนดให้เขตเทศบาลที่มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 10,000 คนขึ้นไปเป็นเขตเมือง ประเทศออสเตรเลียกำหนดให้พื้นที่ที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ 1,000 คนขึ้นไปและมีความหนาแน่นประชากร 200 คนต่อตารางกิโลเมตรขึ้นไป ประเทศแคนาดากำหนดให้พื้นที่ที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่ 1,000 คนขึ้นไปและมีความหนาแน่นประชากรตั้งแต่ 400 คนต่อตารางกิโลเมตรขึ้นไป ประเทศญี่ปุ่นกำหนดให้เขตที่มีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่ต่อเนื่องอย่างหนาแน่นและมีความหนาแน่นของประชากรตั้งแต่ 4,000 คนต่อตารางกิโลเมตรขึ้นไป สหรัฐอเมริกาคำหนดให้พื้นที่เมืองที่มีประชากรเมืองระหว่าง 10,000 - 50,000 คน เป็น Urban Cluster (UC) และ กำหนดให้พื้นที่เมืองที่มีประชากร 50,000 คนขึ้นไป เป็น Urbanized Area (UA) ประเทศอินเดียกำหนดให้เขตเทศบาลหรือพื้นที่เมืองอื่น ๆ ที่รัฐบาลระบุเป็นเขตเมือง นอกจากนี้ อินเดียยังให้เมืองอื่นซึ่งมีลักษณะ 3 ประการเป็นเขตเมือง ได้แก่ 1) มีประชากร 5,000 คนขึ้นไป 2) ประชากรเพศชายน้อยกว่าร้อยละ 75 ทำงานนอกภาคการเกษตร และ 3) มีความหนาแน่นของประชากรตั้งแต่ 400 คนต่อตารางกิโลเมตรขึ้นไป

เกร็ดความรู้ : Urban ต่างกับ City อย่างไร

คำว่า Urban มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน ‘urbs’ ซึ่งหมายถึง Town ส่วน คำว่า City มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน ‘civitas’ หมายถึง Town หรือ City ในสมัยอาณาจักรโรมัน คำว่า Town และ City ใช้ปะปนกัน ไม่แตกต่างกันนัก เพราะเมืองในสมัยนั้นมีขนาดเล็ก ต่อมา เมื่อเมืองมีขนาดใหญ่ขึ้น ทั้งสองคำจึงเรียกใช้แตกต่างกัน แต่ละประเทศให้นิยามทั้งสองคำต่างกัน ในยุโรป คำว่า ‘เมือง’ หมายถึง อาณาบริเวณที่ตั้งอยู่ภายในกำแพง มีคูน้ำหรือป้อมปราการล้อมรอบ ในกรณีของประเทศอังกฤษ คำว่า City หมายถึง เมืองที่มีมหาวิหารหรือโบสถ์สำคัญ (Cathedral) หรือ โบสถ์ประจำเมือง จนกระทั่งเกิดเมืองอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในศตวรรษที่ 19 คำว่า City ใช้ในความหมายของเมืองที่ได้รับแต่งตั้งยกฐานะตามกฎหมาย มีผู้ปกครองหรือผู้บริหารเมือง (Lord mayor) ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนระหว่างคำศัพท์ Town, City และ Urban ในงานทางภูมิศาสตร์เมือง จึงนิยมใช้คำว่า Urban เพื่อแทนบริเวณที่เป็นเขตเมือง (Hill, 2005)

สำหรับในประเทศไทย ในอดีต ‘เมือง’ หมายถึง อาณาบริเวณที่กษัตริย์ประทับอยู่อย่างถาวร บางครั้งใช้ว่า ‘กรุง’ สำหรับเมืองที่เป็นนครหลวงหรือศูนย์กลางการบริหารของอาณาจักร เช่น กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ และเรียก ‘นคร’ สำหรับเมืองที่เป็นศูนย์กลางของกลุ่มจังหวัด (มณฑล) เช่น นครปฐม นครราชสีมา ในปัจจุบัน ทางราชการกำหนดให้ใช้คำว่า เมือง (City) กับ ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของจังหวัดทุกแห่ง อาจกล่าวได้ว่า คำว่า City เป็นคำทั่ว ๆ ไปที่ใช้เรียก ‘เมือง’ แต่เพื่อมิให้กำกวมหรือเกิดความสับสนในการเรียก สำหรับนักภูมิศาสตร์แล้วจะใช้คำว่า Urban area ซึ่งหมายถึง พื้นที่ในเขตเทศบาลตำบล เขตเทศบาลเมือง และเขตเทศบาลนคร หรือ ใช้ภาษาพูดว่า ‘ตัวเมือง’ เพื่อกำหนดขอบเขตของเมืองตามกฎหมายและลักษณะการปกครอง และใช้ในการวัดประชากรเมืองของจังหวัดหนึ่ง ๆ

ชวนคิด ชวนทำ

ค้นหาเกณฑ์การกำหนดเขตเมืองของประเทศในทวีปต่าง ๆ เช่น สหราชอาณาจักร สวีเดน ชิลี

2.1.3 เมืองตามกฎหมายและเมืองตามสภาพภูมิศาสตร์

การแบ่งเมืองตามกฎหมายและลักษณะการปกครอง อาจแตกต่างจากเมืองตามสภาพความจริงหรือเมืองตามสภาพภูมิศาสตร์ (Geographic city) เมืองบางแห่งความเจริญขยายตัวเกินนอกเขตเมืองตามกฎหมาย หรือในบางแห่งกำหนดเขตที่เป็นเมืองไว้แต่กลับมีพื้นที่บางส่วนมีลักษณะทางกายภาพหรือภูมิทัศน์เป็นชนบท คนส่วนใหญ่ในพื้นที่ยังประกอบอาชีพ